

рукції та розвитку як Розпорядником коштів, наданих згідно з Грантом з Рахунку ядерної безпеки, Урядом України та Чорнобильською атомною електростанцією» від 18.03.1997 р. № 147/97-ВР // Відомості Верховної Ради України від 27.05.1997. — 1997. — № 19. — Ст. 134.

8. Відомості Верховної Ради України від 12.06.1998. — 1998. — № 24. — Ст. 142.

9. Відомості Верховної Ради України від 29.01.1999. — 1999. — № 4. — Ст. 33.

10. Відомості Верховної Ради України від 12.06.2009. — 2009. — № 24. — С. 897. — Ст. 300.

11. Офіційний вісник України від 11.01.2010. — 2009. — № 101. — С. 211. — Ст. 3537.

12. Відомості Верховної Ради України від 02.12.1997. — 1997. — № 46. — Ст. 292.

13. Відомості Верховної Ради України від 24.12.1999. — 1999. — № 51. — Ст. 451.

14. Відомості Верховної Ради УРСР від 18.06.1991. — 1991 — № 25. — С. 283.

Стаття надійшла до редакції 25.05.10

УДК 349.7

О. А. Назаренко,

доцент кафедри міжнародного та європейського права
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ВПЛИВ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ НА РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО ЯДЕРНОГО ПРАВА

У статті аналізуються питання становлення міжнародного ядерного права, як галузі сучасного міжнародного права, зокрема, вплив трагедії на Чорнобильській АЕС на появу нових норм та інститутів міжнародного ядерного права.

Ключові слова: ядерне право, міжнародне ядерне право, галузь міжнародного права, Чорнобильська катастрофа.

В статтє анализируются вопросы становления международного ядерного права, как отрасли современного международного права. В частности, в статтє анализируется влияние трагедии на Чернобыль-

скої АЭС на возникновение новых норм и институтов международного ядерного права.

Ключевые слова: ядерное право, международное ядерное право, отрасль международного права, Чернобыльская катастрофа.

The questions of becoming of international nuclear law are analysed in the article, as the fields of modern international law. In particular, in the article influence of tragedy is analysed on Chornobyl AES on appearance of new norms and institutes of international nuclear law.

Keywords: nuclear law, international nuclear law, the field of international law, Chornobyl disaster.

Демонстрація потужності і водночас небезпеки ядерних технологій і створеної на їх основі зброї масового знищення безпрецедентної руйнівної сили показало наскільки серйозною небезпекою для населення нашої планети та її природного середовища може обернутися їх використання навіть у мирних цілях.

Ядерні аварії в Три-Майл-Айленді (США) та Чорнобилі продемонстрували таку небезпеку. Україна як жодна інша країна світу пройшла та проходить страшні за наслідками випробування розвитку ядерної енергії. Трагедія, що сталася на Чорнобильській АЕС в 1986 р., перетнула національні кордони й інтереси і набула планетарного масштабу, призвела до людських жертв, суттєво вплинула на здоров'я і життя людей, у тому числі майбутніх поколінь, спричинила значне забруднення навколишнього середовища.

Саме тому не втрачають актуальності наукові пошуки в сфері правового регулювання як внутрідержавних, так і міжнародних відносин з використання ядерної енергії. Адже тільки вироблення і суворе дотримання норм у сфері її використання має звести до мінімуму потенційну небезпеку ядерних технологій.

У даній статті аналізується вплив Чорнобильської катастрофи на формування норм міжнародного ядерного права в сфері мирного використання ядерної енергії.

Питання правового регулювання відносин у сфері використання ядерної енергетики та гарантування її безпеки були предметом наукових досліджень учених ще за радянських часів. Зокрема, слід назвати праці таких учених, як О. І. Йориш, О. О. Сурпатаєва, В. А. Мусін, С. О. Малінін та ін. Вже за радянських часів сформувалося визначення ядерного (атомного права) як самостійної галузі правового регулювання, об'єктом якої є відносини,

що виникають з приводу використання ядерної енергії [1]. Становлення ядерного права як галузі українського права активно досліджувала Г. І. Балюк [2] та інші вчені.

Розглядаючи становлення радянського атомного права, вітчизняні автори відзначали, що воно покликано активно сприяти найраціональнішому використанню атомної енергії і забезпечувати розвиток ядерної енергетики. Норми ядерного права є частиною правової системи держави [3].

Паралельно з формуванням атомного права як галузі національного права, вчені різних країн відстоювали концепцію формування і в системі міжнародного права принципів та норм, які регулюють міжнародні відносини в сфері мирного використання ядерної енергетики та попередження небезпеки ядерної війни [4].

У наукових роботах, присвячених правовому регулюванню використання ядерної енергії, у вітчизняній науці міжнародного права по суті ніким не оспоровувалася назва цієї нової галузі міжнародного права — міжнародного атомного права. Утім, з розвитком науково-технічного прогресу, який дозволив отримувати енергію в результаті здійснення ланцюгових реакцій ділення важких ядер і реакції термоядерного синтезу легких ядер, погляди вчених відносно назви галузі змінилися. Одні автори стали йменувати його міжнародним атомним правом, інші ядерним правом. Якщо виходити з правового регулювання сучасних технологій отримання енергії і їх використання, то більш логічним і справедливим було б назвати дану галузь міжнародним ядерним правом. Зокрема, В. П. Пархитько в якості головного аргументу на користь визнання терміну «міжнародне ядерне право» вказував на те, що «енергія, про яку йде мова, народжується або в результаті реакції ділення ядер (ядерна реакція), або з їх синтезу (термоядерна реакція). Слід зазначити, що в зарубіжних джерелах перевага віддається назві «ядерне право» [5].

Утім термінологічні розбіжності не можуть заперечити необхідності об'єднання зусиль держав і міжнародного співтовариства в цілому в справі забезпечення безпечного розвитку атомної енергетики, запобігання негативним наслідкам використання атому в мирних цілях, а також недопущення його використання у військових цілях.

Президент США Г. Трумен став першим політичним діячем, який ухвалив рішення про застосування ядерних бомб. Бомбардування авіацією США японських міст Хіросіми і Нагасакі в

1945 р. продемонстрували, яку загрозу для людства представляє ядерна зброя. Тому надзвичайно важливим завданням стало нерозповсюдження ядерної зброї, скорочення запасів ядерних озброєнь і в перспективі — повне ядерне роззброєння. Досягненню цієї мети слугують угоди про створення без'ядерних зон у ряді регіонів земної кулі, про заборону розміщення ядерної зброї в космосі. Позитивним кроком на цьому шляху стало укладення Договору про заборону ядерних випробувань у трьох сферах 1963 р., Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, 1968 р., Договору про всеохоплюючу заборону ядерних випробувань 1996 р. Безпрецедентним в історії міжнародних відносин стало одностороннє рішення України про ядерне роззброєння і перетворення на неядерну державу.

Використання ядерної енергії в мирних цілях відкрило широкі можливості для підвищення добробуту людства. Разом з тим, збільшення кількості наукових і промислових ядерних реакторів, інтенсифікація торгівлі ядерними матеріалами і їх перевезень, утилізація відпрацьованого ядерного палива несуть у собі потенційну загрозу радіоактивного зараження людей і навколишнього середовища. При цьому через свої фізико-хімічні властивості радіаційне зараження представляє небезпеку для держав, що можуть бути розташовані далеко від кордонів країни, де мав місце ядерний інцидент. Приклад Чорнобильської катастрофи 1986 р., яскраве тому підтвердження.

Міжнародні відносини, що є предметом міжнародного ядерного права, мають комплексний характер. Це було відмічено ще С. А. Малініним [6]. Комплексну галузь права утворюють норми і принципи, що регулюють відносини в певній сфері, і які одночасно можуть належати до різних галузей права. Таке визначення комплексної галузі права цілком справедливе й щодо міжнародного ядерного права. Адже предметом регулювання міжнародного ядерного права є відносини в сфері міжнародної безпеки та роззброєння, охорони навколишнього природного середовища, використання космічного простору, морів, океанів, надр, прав людини та деяких інших.

У зв'язку з тим, що застосування ядерної енергії інтенсивно розвивається як у мирних цілях, так і в військово-промисловому комплексі, вважаємо за можливе в системі міжнародного ядерного права виділяти дві підгалузі — норми і принципи, що регулюють використання ядерної енергії в мирних цілях і у військовій сфері.

Формування галузі міжнародного ядерного права припадає на другу половину ХХ ст. Особливого значення для розвитку міжнародного ядерного права мала кодифікація норм у сфері мирного використання ядерної енергії.

Першими міжнародно-правовими актами в цій сфері стали Конвенція про відповідальність перед третьою стороною у сфері ядерної енергії 1960 р. та Конвенція про відповідальність операторів ядерних установок 1962 р. Втім їх норми увібрала в себе Конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 р.

Конвенція врегулювала питання міжнародної відповідальності за шкоду особам та майну однієї держави, завдану в результаті нещасного випадку на ядерній установці іншої держави. Відповідальність за Конвенцією покладається на оператора ядерної установки. В деяких випадках сама держава може виступати оператором і нести відповідальність.

В 1960 році була ухвалена Конвенція МОП про захист трудящих від іонізуючої радіації, яка поширювала дію на всі види діяльності, в результаті яких іонізуюча радіація впливає на працівників під час роботи з ядерними матеріалами.

В 1980 р. була підписана Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу. Метою конвенції було розробити механізм попередження несанкціонованого використання ядерних матеріалів у результаті їх крадіжки, попередження незаконного заволодіння ядерними матеріалами особливо під час транспортування.

В 1986 році відбулась трагедія на Чорнобильській АЕС. Вибух на АЕС був настільки потужним, що забруднення розповсюдилося на значні ділянки території Радянського Союзу, які в даний час входять до складу України, Білорусії та Росії. Перші повідомлення поступили лише на третій день після чорнобильського вибуху. Після цього шведські науковці зіставили карту підвищених рівнів радіації в Європі з напрямом вітру і оголосили всьому світу, що десь в Радянському Союзі відбулася ядерна аварія [7].

До заяви Швеції радянське керівництво проводило надзвичайні операції по боротьбі з пожежами і розчищенню, проте вважало за краще не повідомляти про аварію і її реальні масштаби. Жодна інстанція не змогла негайно узяти ситуацію під контроль. Приховування катастрофи, небажання скористатися можливою допомогою інших держав і міжнародних організацій стало причиною

збільшення масштабів трагедії і в свою чергу вплинуло на необхідність розробки міжнародно-правових актів, що могли б бути застосовними в побідних ситуаціях.

Саме під впливом подій у Чорнобилі на спеціальній сесії Генеральної конференції МАГАТЕ в вересні 1986 р. було розроблено і прийнято два надзвичайно важливі документи — Конвенцію про оперативне сповіщення про ядерну аварію та Конвенцію про допомогу у випадку ядерної аварії або радіаційної аварійної ситуації 1986 р. Ці міжнародно-правові акти відобразили необхідність міжнародного співробітництва в сфері безпечного використання ядерної енергії та мінімізації наслідків аварій, що можуть статися і спричинити «транскордонні радіаційні наслідки».

Дія Конвенції про оперативне сповіщення про ядерну аварію [8] поширюється на випадки будь-якої аварії, пов'язаної з будь-яким ядерним реактором незалежно від місцезнаходження; будь-якою установкою ядерного паливного циклу; будь-якою установкою по збагаченню радіоактивними відходами; перевезенням і зберіганням ядерного палива або радіоактивних відходів; виготовленням, використанням, зберіганням, видаленням і перевезенням радіоізотопів для сільськогосподарських, промислових, медичних цілей і для проведення наукових досліджень у цих галузях, і використанням радіоізотопів для вироблення енергії в космічних об'єктах або діяльністю держави-учасниці, або осіб, або юридичних суб'єктів під її юрисдикцією або контролем унаслідок якої відбувається або може відбутися викид радіоактивних речовин і яка привела або може привести до міжнародного трансграничного викиду, що могло б мати з погляду радіаційної безпеки значення для іншої держави (ст. 1, 2).

У випадку ядерної аварії держава-учасниця зобов'язана сповістити безпосередньо або через МАГАТЕ ті держави, які зазнали або можуть зазнати фізичного впливу. Держава має повідомити про характер аварії, її час, місце (коли це доцільно), установку чи вид діяльності, причини аварії та передбачений розвиток ядерної аварії, характеристики радіоактивного викиду (якщо це можливо — вірогідні фізичні та хімічні форми та кількість, склад та ефективну висоту радіоактивного викиду), відомості про існуючі та прогнозовані метеорологічні умови, необхідні для прогнозування трансграничного викиду радіоактивних речовин, результати моніторингу навколишнього середовища, що стосуються

транскордонного викиду радіоактивних речовин, здійснювані або плановані захисні міри тощо.

Як показав розвиток подій після Чорнобильської аварії, всі окреслені норми були порушені СРСР. СРСР приховував будь-яку інформацію про катастрофу не тільки від міжнародного співтовариства, а й від власних громадян, тримаючи їх в інформаційному вакуумі. Безперечно, це негативно вплинуло на розвиток ситуації і спричинило катастрофічні наслідки, які даються взнаки дотепер.

Конвенція про допомогу у випадку ядерної аварії або радіаційної аварійної ситуації [9] закріпила необхідність міжнародного співробітництва для допомоги в разі ядерної аварії або радіаційної ситуації з метою пом'якшення їх наслідків, для захисту життя, майна, навколишнього середовища від впливу радіоактивних викидів.

Конвенція закріпила право держави на допомогу у разі ядерної аварії або радіаційної аварійної ситуації з боку держави-учасниці Конвенції, МАГАТЕ або іншої міжнародної організації (ст. 2). Держава, до якої звертаються за допомогою, має невідкладно прийняти рішення і повідомити його державі, що звертається за допомогою.

Після прийняття конвенцій був створений Міжустановчий комітет з реагування на ядерні аварії, в роботі якого беруть участь, зокрема, такі впливові міжнародні організації, як Міжнародна організація праці, Міжнародна морська організація, Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури, Всесвітня метеорологічна організація та інші.

Втім, не зважаючи на ухвалення Конвенції, СРСР не звернувся за допомогою до держав чи міжнародних організацій і протягом перших чотирьох років після чорнобильської аварії намагався ліквідувати її наслідки на національному рівні, не зважаючи на готовність інших держав і організацій надати допомогу, яка включала б оцінку ядерної безпеки та екологічних умов у забрудненому регіоні, діагностику захворювань, спричинених аварією тощо.

Тільки в 1990 році уряд СРСР визнав необхідність міжнародної допомоги і звернувся до МАГАТЕ. Генеральна Асамблея прийняла резолюцію 45/190, в якій містився заклик до «міжнародного співробітництва в справі пом'якшення і подолання наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції».

Після 1986 року були укладені й інші не менш важливі документи, серед яких варто назвати Об'єднану конвенцію про безпеку поводження з відпрацьованим паливом і про безпеку поводження з радіоактивними відходами 1997 р., Конвенцію про додаткове відшкодування за ядерну шкоду 1997 р., Віденську конвенцію про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1997 р., Кодекс поведінки по забезпеченню безпеки і збереження радіоактивних джерел 2004 р. та деякі інші.

Як не прикро це усвідомлювати, але чорнобильська аварія позитивно вплинуло на розвиток міжнародного ядерного права. Було укладено договори, які мали мінімізувати шкоду, яку можуть спричинити ядерні аварії, не в останню чергу завдяки міжнародному співробітництву держав у сфері подолання їх наслідків.

Література

1. *Йорши А. И.* Атомная энергия. Правовые проблемы. — М., 1975. — С. 24—28.
2. *Балюк Г. І.* Проблеми формування та становлення ядерного права в Україні // Дис. на здобуття наук. ступеня докт. юр. наук. — К., 2000. — 360с.
3. *Стойбер К., Бер А., Пельцер Н., Тонхаузер В.* Справочник по ядерному праву. — МАГАТЕ, Вена, 2006. — С. 4.
4. *Международное право: учебник / Отв. ред. Ю. М. Колосов, Є. С. Кривчикова.* — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Междунар. отношения, 2005. — 816 с. — С. 715.
5. *Валеев Р.* Международное ядерное право как отрасль современного международного права // <http://www.legal.az/content/view/269/77/>
6. *Малинин С. А.* Мирное использование атомной энергии. — М., 1971.
7. *История Организации Объединенных Наций и Чернобыля* <http://chernobyl.undp.org/russian/history.html>.
8. *Конвенция об оперативном оповещении о ядерной аварии, 1986 г.* // <http://www.un.org/russian/ha/chernobyl/incinfo.htm>
9. *Конвенция о помощи в случае ядерной или радиационной аварийной ситуации* // <http://www.un.org/russian/ha/chernobyl/nuchelp.htm>